

ELŐ TÖRTÉNELEM

Meg akartam ismerni azt a népet...

„En a követséget magamra vállalám — életemet kotzkára tevém s fel áldozám...” — idézi Aradi Viktor Varga Katalin börtönben írt sorait. Ő, a *Catarina Doamna Noastră* hőse, Aradi példaképe. Szívesen vállalta volna Varga Katalin sorát, s késői utódjának érezte magát. Catarina érchegységi bányászai és parasztjai között értette meg a román nép szabadságmozgalmát, s az Ady Endre, Szabó Ervin, Bartók Béla vágta csapáson indította el szenvedélyes küzdelmét a nacionalizmus ellen, a nemzeti kérdés demokratikus megoldásáért.

Vajdó korban élt. A századfordulótól az első világháború végéig a radikális értelmiségiek baloldali csoportjához tartozott. Mély rokonszenvvel feltárta a román nép nehéz életét és évszázados társadalmi harcát. A románok és magyarok sorsközösségének, testvéri egyetértésének következetes szószólója. A két világháború között Romániában telepedett le. Magáévá téve a munkásosztály világnézetét, lankadatlanul szolgálta a kommunista párt forradalmi, háborúellenes, antifasiszta küzdelmét, és jelentős szerepet töltött be a nemzetközi haladó szellemű irodalom hazai közvetítésében. Nagyszámú értelmiségit nyert meg a marxizmusnak és vont be a párt vezette akciókba. Írásait, tetteit az újságok, folyóiratok tömege, könyvek, periratok őrzik, és vagyunk még néhányan, akik személyes ismeretség alapján emlékezünk rá.

Nevéről, munkásságáról alig hallani, még az újabb történelmi művek, lexikonok sem említik. Alakját lappangó félreértés köde homályosítja el. Egyes vállalkozásait gyanúsításokkal illették. Volt, amire módjában állott a válaszadás, így például a *Hazaárulásom története* című, Marosvásárhelyen 1920-ban kiadott vitairatában — Erdélyi Viktor írói név alatt — tényekkel és a szatíra vitrioljával zúta szét a horthysta ügyészség vádját. Egyben válaszolt a Magyar Tanácsköztársaság bukása után a román hadsereggel való „kollaborálása” félremagyarázott és rosszhiszemű beállítására is. Volt, amikor nem állott módjában a védekezés, mert a megrágalmazás börtönben érte. Ez történt úgynevezett kémkedési ügyével kapcsolatban az 1930—1933 közötti időszakban. Felmentése után a Szovjetunióba emigrált. Ekkor az egyik polgári lap a provokátorság vádját hozta fel ellene. Nyilvánosan senki sem cáfolta meg a koholt állítást, és így az alaptalan gyanú légköre hosszú ideig megmaradt körülötte. Életének feltárásával olyan embert ismerhetünk meg, aki izzó lélekkel, lángolva küzdött igazáért. Gazdag és minden részletében még hiányosan felkutatott életútját a jelen tanulmányban csak az első világháború befejezéséig követjük.

Aradi Viktor az Arad megyei Pankotán született, 1883. február 22-én. Halálának éve valószínűleg 1937. A Szovjetunióban halt meg, a személyi kultusz törvénytelenégeinek esett áldozatául. Gyermekeveit Aradon töltötte. A család szabadságharcos, rebellis hagyományainak szellemében nevelkedett. Nagyapja, a német származású Landshut doktor az 1848-as forradalmat honvéd törzsorvosként harcolta végig a császári hadak ellen. Nevét a forradalom melletti hittevés jegyében 1849-ben változtatja Aradira. Anyai részről a szerb Spida-Joanovicsok tartoznak családfájához, akik között több szabadsághős volt. Vegyes lakosságú, román, magyar, német, szerb, zsidó környezetben nevelkedett. Aradi nemzeti hitvallását összegezve írja: „...honfitársaimnak csak a szenvedő és a progresszióért küzdő embereket

tekintem... és a küzdőket, akik oldala mellől el nem maradtam, el nem maradok soha. Ezek között nem néztem azt, hogy magyar-e az illető vagy román... Szenvedsz, úgy testvérek vagyunk. Küzdesz az emberi értékekért, úgy bajtársak vagyunk. A többi ellenségem, legyen az bármilyen nemzetiségű, legyen az véremből való vér" (*Hazaárulásom története*, 34—35).

Déván és Temesvárt a reáliskolában végezte középfokú tanulmányait. A lükettető ipári és munkásmozgalmi város, Temesvár jelentősen befolyásolta világszemléletének kialakulását. Nemezszer szemben találta magát a nemzeti türelmetlenséggel, ami mélyen sértette emberi magatartásában, s hosszú időre a nemzeti kérdésre terelte figyelmét. A temesvári erőteljes munkásmozgalom szele is megérintette. Néha közébe kerültek a szociáldemokrata párt lapjai — Temesvárt jelent meg a *Volksuille* —, s hallgatta az ez időben Temesvárt tanároskodó, később a szociáldemokrata párt vezérkarába kerülő Kunfi Zsigmond előadásait. Tanulmányait 1902 és 1905 között a budapesti egyetem természettudományi karán folytatta, geológia-szakon. Egyetemi hallgató korában kerül a radikális társadalmi mozgalmak áramlásába.

Az Osztrák—Magyar Monarchiát bomlasztó, kibékíthetetlen ellentétek talaján jön létre a szocialista munkásmozgalom mellett a haladó szellemű polgári értelmiségiek radikális mozgalma. Jászi Oszkár és a baloldali szocialista Szabó Ervin körül bontakozik ki a Társadalomtudományi Társaság és jelenik meg folyóirata, a *Huszadik Század*, bátor harcot folytatva a feudális maradványokat fenntartó reakciós nép- és nemzetelnyomó rendszer ellen, a demokratikus átalakulásért. A radikálisok a mesterségesen szított nacionalizmusban látják a nagybirtokos-dzsentrí kormányzat politikai uralmának fő eszközét. A Társadalomtudományi Társaság táboraának szemlélete nem volt egyöntetű, de idővel, a polgári jobboldal elszigetelődése után, Jászi irányzata kerül előtérbe. A Jászi vezette radikálisok sem ismerték fel a nemzeti kérdésben a történelmi fejlődésnek azt a tendenciáját, amely a dualista monarchia elnyomott nemzetekinek önálló nemzeti államisága felé mutatott. A nemzeti kérdés demokratikus megoldását s ezáltal Magyarország demokratizálását az ország határain belül vélték megoldhatónak. A szociáldemokrata párt — szocialista alapon — hasonló szemléletet vallott. Ennek ellenére mind a szociáldemokraták, mind a radikálisok felfogása, az adott valóság feltételei között, végeredményben a haladást képviselte. A Román Nemzeti Párt demokratikusan gondolkodó vezetői, főbkek között Ion Russ-Sirianu, Vasile Goldiş, Aurel Lazar, Roman Ciorgaru, Coriolan Bredeceanu, Valer Moldovan méltányolták felfogásukat, támogatták demokratikus küzdelmüket, amely elősegítette az elnyomott nemzetek törekvéseit, s ezekben a kérdésekben közös platform létrehozatalát tette lehetővé (I. D. Suciú: *Aspecte ale colaborării Partidului Național Român din Transilvania cu mișcarea socialistă. Studii*, 1968. I.).

Ády Endre, Szabó Ervin, Bartók Béla és az erdélyi szocialisták közül a radikálisokkal kapcsolatban álló Emil Isac és Rozvány Jenő Jásziék szemléletét túlhaladva tisztábban látták az Osztrák—Magyar Monarchia szétesésének és az elnyomott nemzetek felszabadulásának távlatait. Szabó Ervin már a század első éveiben az aikótó marxizmus módszerével elemezte az elnyomott nemzetek jövőjének a lehetőségeit. A munkásosztály győzelme egyik lényeges előfeltételének tekintette a nemzeti elnyomás felszámolását.

Aradi Viktor a társadalmi kérdésekkel geológiai kutatásai közben kerül életközébe, amikor megismerkedik a bányászat elmaradottságával és a bányászok nyomorgó, elsősorban román tömegeivel. Felmerül előtte a kérdés: Európa természeti kincsekben leggazdagabb földterületeinek egyikén, miért oly szegény, oly elmaradott a lakosság? Közgazdasági tárgyú cikkekben és önálló tanulmányban foglalkozott a kérdéssel, és támadta a kormányt a bányászat elmaradottságáért és a bányamunkásság helyzetéért (*Bányászati és Kohászati Lapok*. 1905—1910. Kötetben: *Bányászati kérdések*. Budapest, 1909). „Eközben — alapítja meg — egyre világosabbá lett előttem, hogy a baj gyökere sokkal mélyebben fekszik.“ Az okot a századok óta tartó rablógazdálkodásban és a nemzetiségeket elnyomó politikában találja meg. Nézetei a radikálisok bátor hangú lapjában, a *Világban* és a szociáldemokrata párt hivatalos orgánumban, a *Népszavában* talál-
nak közlési lehetőséget.

„Meg akartam ismerni azt a népet, amelynek ma hírért is alig halljuk, és amelyet valamikor néhány lelkes szóval csatasorba lehetett állítani“ — írja a *Catarina*

Doamna Noastră bevezető oldalain. — „Azt a népet, amely évszázadokon keresztül kolduséhesen, csontvelőig kiuzsorázva, a szabadság örült vágyától sarkallva küzdött a leggyalázatosabb faj- és osztályuralom ellen és időnként vérpatakokat ömlesztett végig a sziklás országrészen.“ Többszörösen bejárta az Erdélyi Erchegység bányavidékét és falvait, megszereti az itt élő mócokat, néha hónapokat tölt közöttük, és megnyeri bizalmukat. Kitarulkoznak előtte, miként hajdanában Catarina Doamna Noastrăjuk előtt. Aradi egy életre azonosul sorsukkal és harcaik igazával. Írásaiban gyakran felcsendül a hegyi bányász lakossággal és a mócokkal való bensőséges kapcsolatának a hangja. Történelemtudományi munkáinak színhelye az Erdélyi Erchegység, a középkori parasztfelkelések és a negyvennyolcas forradalom általa vázolt eseményeiben a központi helyet e táj bányászai és parasztjai foglalják el.

Attól a vágytól hajtva, hogy a román népet jobban megismerje, Aradi 1906-ban Romániába utazik. Geológiai kutatásokat végez a Prahova völgyében, s közben az ország történelmét tanulmányozza és ismerkedik. Felkeresi a román tudományos és irodalmi élet kiválóságait. Kapcsolatai némelyikükkel tartósaknak bizonyultak, és a két világháború között is folytatódtak. Kutatásainak eredményéről a Román Akadémia tudományos szakosztályának 1906. március 2-án tartott ülésén számol be. Bevezetőjében kifejti, hogy közleménye a tudományos eredményeken kívül gyakorlati támogatást nyújthat a Prahova vidékén folyamatban levő nyersolaj-lelőhelyek feltárási munkálatainál. Tudományos közleményét az Akadémia évkönyvében megjelentették (*Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii științifice*. Seria II. Tomul XXVIII. 1905—1906. 395—403). A *Rumänische Industrie*ban is ki nyomtatták tanulmányát.

Későbbi történelmi vonatkozású műveiből kitűnik, hogy alaposan megismerte a román történelemtudományi irodalmat. Gyakran idézi Slavici, Papiu-Ilarian, Densușianu, Barițiu, Hurmuzachi és mások munkáit.

Ó-Romániából visszatérve termékeny munkásságot fejt ki. Valósággal ontja a szak- és közgazdasági cikkeket, melyeket a magyar és német nyelvű bányászati és ipari szakajtó közöl. Írásaiban hovatovább mind nagyobb teret kapnak a társadalmi és politikai vonatkozások, annyira, hogy 1908—1909-től végleg a publicisztika, szociológia és a történelem felé fordul. Előszóval vallja foglalkozásának az újságírást, tudományának pedig a szociológiát. Ezekben az években újságolván valamennyi budapesti haladó szellemű lapba ír. Cikkeit megtaláljuk a *Népszava*, *Világ*, *Budapesti Hírlap*, *Vasárnapi Ujság*, *Pesti Napló*, *Pesti Futár*, *Az Est*, *Renaissance*, *Pénzüvilág*, *Szabadság*, *Huszadik Század*, valamint a moszkvai *Russzkoje Szlovo*, a prágai *Lidove Noviny* című lapokban. Írásainak bibliográfiáját még nem sikerült teljes egészében összeállítani.

Újságírásból él, de függetlenül, alkalmazás nélkül. A budapesti irodalmi kávéházak jellegzetes alakjai közé tartozik. Egy újságcikkből alkothatunk magunknak képet róla: „Kávéházakban szoktam látni — írja róla Nadas Sándor —, kisebb józsefvárosi kávéházakban sietve jelenik meg, kemény fekete kalapot és fekete gyásznyakkendőt hord nyáron is. Lehet, hogy az igazságot gyászolja ez a fanatikus, szomorú ember. Nincs miből élnie, pedig művelt és tehetséges ember, amellet egész nap dolgozik, kutat és adatok után szaladgál. Néha ír egy cikket, kap érte öt vagy tíz forintot, a pénzen jegyet vált és utazik... szárnyakon repül Zalatnára... Nem várja deputáció, de azért észreveszik, a rendőrség veszi észre és figyeli, lesi, megidézi, előállítja, egy-két estére le is tartóztatják, ráfogják, hogy szerb kém vagy orosz összeesküvő, valamint ráfognak...“ (*Pesti Futár*, 1914. március 28).

Járta a bányavidéket, és félelmetes felkutatója volt a hatalmi visszaéléseknek. A messze múltba nyúlt, és onnan vezette le a korabeli valóságot, amelyben — ha változott formában is — azonos tartalommal nyilvánult meg az önkény. Kíméletlenül feltárta az államhatalom és a vele összejáró bánya- és erdőipari nagytőke panamáit és visszaéléseit. Nem riad vissza, hogy akár a pénzügyminisztert, vagy a rendőrség főnökeit személy szerint állítsa pellengérré. Leleplezései valóságos szociológiai helyzetképek voltak, ahol a feltárt tények történelmi-társadalmi hátteret és előre mutató távlatot kaptak. Támadásait konok kitartással a végsőig feszítette. Nem egyezett bele, hogy a dolgok fölött egy-kettőre napirendre térjenek. Addig foglalkozott a kérdésekkel, amíg a kényelmes közvélemény és a közömbös hatóságok kénytelen-kelletlen felfigyeltek. Legnagyobb csatáinak egyike a bíróság elé hurcolt máramarosi rutén parasztlakó ügynevezett skizma-pere. *Százharminc cikkben*

— köztük külföldi lapokban — és egy könyvben tárta fel a vallásos szekták, ex esetben a skizmások keletkezésének társadalmi-nemzetiségi okait, és mutatta ki a kormányzat, valamint az egész társadalmi rend feneketlen romlottságát. Tudományos előrelátására vall végső következtetése: „És így alakul ki a széles nemzetiségi tömegekben egy még homályosan vajúdo gyűlölség, amelynek nagy szerepe lesz a közeljövő Magyarországnak történetében“ (*Magyar kultúrképek*. Budapest, 1913).

Közéleti tevékenységének fő területe a nemzeti elnyomás-ellenes küzdelem. A *Huszádik Század* — ebben az időben Magyarország legszínvonalasabb társadalomtudományi folyóirata — külön rovatot biztosított számára, *Tanulmányok a román nemzetiségi kérdés köréből*, valamint *Nemzetiségi fejlemények* címmel. Az utóbbit a folyóirat az alábbi jegyzettel indítja el: „E cím alatt új rovatot nyitunk... Aradi Viktor fogja benne a nemzetiségi kérdés újabb fejleményeit kritikailag ismertetni. Ez az elhatározás alig szorul bővebb indoklásra. Az egész magyar sajtó olyan bünyösen elhanyagolja a nemzeti kérdést, avagy állandó sovíniszta heccelődésekkel mérgezi meg, hogy még az ország művelt közvéleményének is halvány fogalma sincs arról, ami e téren történik. Pedig napról napra halmozódnak fel nemzetiségi politikánk bűnei, melyek a nemzetiségi ellenállás és öntudat párhuzamos megerősödésével karöltve erősebb-erősebb lehetetlenné fogják tenni a status quo fenntartását“ (*Huszádik Század*, 1913. 528). A tanulmány-rovat 1912-ben Aradi következő három nagyobb lélegzetű történelmi tanulmányát tartalmazta: *Az 1437-iki forradalom, Horia, Cloșca és Crișan és A románok 1848—1849-ben*. Aradi történettudományi munkásságának legértékesebb eredménye 1913-ban megjelent könyve, a *Catarina Doamna Noastră*; 1928-ban román nyelven is kiadták Kolozsvárt. A *Nemzetiségi fejlemények* című rovatban Aradinak öt időszerű kérdésekkel foglalkozó tanulmánya és sok, a nemzeti kérdés köréből vett cikke jelent meg.

Aradi általános szemlélete ebben az időszakban nagyjában megegyezik a Járszi vezette radikális értelmiségiek elméleti felfogásával, tetteiben azonban meghaladta őket. Az az egyszerű, de alapvető tény, hogy élő kapcsolata volt a legelnyomottabbakkal, a nemzetiségek bányász- és paraszttömegeivel, hogy megértette múltjuk és jelenük ösztönös forradalmiságát, hogy szolidaritált velük, tovább vitte a radikálisok nagy részének végeredményben megalkuvó, szobatudós szemléleténél. Mélyen átértézt szubjektív élményei és tudományos búvárkodásának objektív következtései alapján írja a tapasztaltakról: azok „mutatták meg nekem, hogy milyen bűnös alapokon épült fel a magyar osztályuralom“ (*Hazaárulásom története*).

Aradi tulajdonképpen nem volt történész, munkáinak műfaját inkább történelmi szociológiának nevezhetnők. Az erdélyi nagy népi mozgalmak története azért érdekelte, mert ezen keresztül hatolt az uralkodó osztályok nacionalizmusának és az erdélyi románság nemzeti kérdésének a gyökeréig. Mindegyik írását időszerű vonatkozásokig vezet el. Megállapítható belőlük, hogy alaposan tanulmányozta a magyar, román és német nyelvű forrásműveket, beható levéltári kutatásokat végzett, és a rendszerint eltérő, ellentmondó nézeteket összevetette. Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy törekvéseiben tudományos objektivitás, a mindenfajta nacionalizmussal szembeni elutasító magatartás és az elnyomottak iránti cselekvő humanizmus vezette. Legmelegebb sorai Varga Katalinról és Avram Iancuról szólnak. Nagy érdeme, hogy felkutatta és felfedezte a Varga Katalin vezette mozgalom történetének levéltári anyagát és megírta a *Catarina Doamna Noastră* valóságghű hőskölteményét. Elődei, román és magyar történészek egyaránt, nacionalizmustól befolyásolva, gyanúsítgatva és gyalázkodva írtak Varga Katalinról. Aradi tudományos szemlélete megközelíti a történelmi materialista felfogást. Az elsők közé tartozik, aki az erdélyi parasztfelkeléseket és az 1848-as forradalmat a különböző nemzetiségű tömegek feudalizmus-ellenes osztályharcának tekinti, és nem választja szét a társadalmi és nemzeti tényezőket. Felfogását így körvonalazza: „Kimutattam, hogy az erdélyi románság régebb forradalmi mozgalmai gazdasági természetűek voltak, és... a nemesekkel szemben egy táborban találjuk Erdély összes elnyomottjait. Együtt harcolnak a román parasztsággal a magyar, székely és szász parasztok is, továbbá az abban a korban még nagyon kevés jogot élvező köznemesek és a városi polgárság“ (*Huszádik Század*, 1912. 60).

A különböző időben lezajló történelmi eseményeket Aradi egymással való összefüggésükben, mint egységes folyamatot mutatja be. Mindezekben nemcsak a különböző nemzetiségű tömegek harcának közösséget hangsúlyozza, de ugyanakkor tudatosan kiemeli a román nép szerepét. Érdekes megállapítása, hogy a bábolnai fel-

keléstől kezdődően „az Unio trium nationum-ból kizárt, a lakosság többségét alkotó románság lett Erdélyben a demokratikus mozgalmak szerepvivője“ (*Huszadik Század*, 1912. 70). Aradi szóhasználatában a „demokrácia“ a haladás fogalmával azonosul, s a történelmi események lényegét és a társadalmi személyiségek jelentőségét ebből a szempontból értékeli.

A társadalomtudomány mai színvonalán álló olvasó egyes részleteiben és fogalomhasználatában túlhaladottnak találhatja Aradi munkáit, azonban szellemének egészében és lényeges megállapításaiban ma is érvényesnek fogadhatja el. A nacionalizmustól mentes történelmi materialista történelmi szemlélet kifejezésében, a román nép helyzetének, valamint küzdelmeinek magyar nyelvű feltárásában az úttörők közé sorolhatjuk.

Amikor 1914 nyarán kitört az imperialista világháború, s a felszított háborús hisztéria és nacionalizmus átmenetileg magával sodorta Európa népeinek nagy részét, Aradi azon kevesek közé tartozott, akit a háború igazolására felhozott semmilyen látványos érv vagy a „honvédelem“ hamis jelszava egy pillanatig sem szédített meg. Felfogását, írásainak hangját nem változtatta meg, így a szerkesztőségek sorra bezárultak előtte, és cikkeit visszautasították. Egyedül a *Huszadik Század* állott rendelkezésére, ahol a Szabó Ervin vezette forradalmi szocialisták és a nemzeti uszítással szemben álló radikálisok befolyása érvényesült. A háború kitörésének évében cikket ír *Kultúregyesületeink kultúr munkájáról* cím alatt, amelyben a legélesebb formában ítéli el a magyarosító tevékenységet és méltatja a román közművelődést. Folytatja cikksorozatát a *Nemzetiségi fejlemények* rovatában, közöttük orosz vonatkozású kérdésekkel foglalkozik, így *A neoszlavizmus és Európa* című írásában ismertetést ír egy könyvről, amely az orosz kultúráról szól. Tovább feszegeti a nemzeti elnyomás tényeit, és tanulmányt közöl *A világháború néhány lehető gazdasági következményeiről* címmel. A hadbírósi eljárástól nagynehezen mentették meg jóakarói, de azt már nem kerülhette el, hogy bevonultassák és kivigyék az orosz frontra. Tizenhárom napra rá századát az első, veszedelmesebb orosz támadás alkalmával parancsnokai magára hagyták. Aradinak „nem volt miért futnia“ és a teljes legénységgel együtt „tüzet szüntetve“ fogságba esett. A fogolytáborból felkutatva régi orosz baloldali barátait és levelezni kezdett velük. Egyik levelében 1916 decemberében a háború várható következményeiről fejti ki véleményét: „...a népek egy végtelenbe nyúló háborút nem bírnak el, és igyekeztük oda fog irányulni, hogy háborús kormányaik megdöntésével bújjanak ki lehetetlen helyzetükből“ (*Hazaárulásom története*). Levelezésük felfedezték, s a büntetés sem maradt el. Az orosz forradalmi mozgalmak résztvevőinek ottani szenvedéseiről hírhedt petropavlovszki várbörtönbe zárják, ahonnan tizenhét hónap után Északra internálják. Ebből a helyzetből a forradalom szabadította ki. Kezdetben bekapcsolódik a hadifoglyok internacionalista mozgalmába, de vezetőivel ellentétbe kerül. Hazaindul, és két hónapig tartó kalandos utazás után megérkezik. Beteg és meghasonlott, magára marad. Megbosszulja magát az, hogy individualista módon küzdött, és soha semmilyen szervezett mozgalomban nem vett részt. Idegenkedve, értetlenül, visszavonulva szemlélte a Magyar Tanácsköztársaság hősi élethalálharcát.

A fehér terror ébreszti fel és téríti magához. Megtagadja a Horthy-seregbe való bevonulást, és román meg szlovák barátainál talál menedéket. Felháborítja az ellenforradalom szörnyű kegyetlenkedése és sajtójának uszítása. A román hadsereg közvetlenül nem vett részt az ellenforradalom ténykedéseiben, de jelenlétével fedezte azt, és szabad kezet engedett a fehér sajtónak. Aradi szavá teszi a román katonai hatóságok felelősségét. Ezeknek kényelmetlen a kérdés, s hogy elhárítsák maguktól, felszólították Aradit, vállaljon el egy felelős sajtóbeosztást. Feltételeit elfogadták. Aradi pedig posztja felhasználásával korlátozni igyekezett az ellenforradalom féktelen uszítását, kiszabadította a letartóztatott újságírókat, és ami a leglényegesebb, lehetővé tette az elnémított ellenzéki sajtó, köztük a *Népszava* megjelenését. Ebből állott ügyvezető „hazaárulása“ és „hütlensége“, a vád, amelyet a román hadsereg kivonulása után a bosszúszomjas magyar királyi ügyészség emelt ellene.

Aradi, mint a magyarországi forradalom résztvevői közül annyian, Romániába jött. A *Hazaárulásom történetével* zárta le előző életének korszakát, és *A nemzeti kisebbségek kérdése Nagyromániában* című munkája jelzi 1922-ben a munkásmozgalomhoz fokozatosan közeledő új életét.

Fuchs Simon

Emlékezés Aradi Viktorra

Jól ismertem. Nálam 15 évvel volt idősebb, így bátran tekinthettem atyai barátomnak, kezdő mozgalmi koromban tanítómesteremnek. A történelmi és dialektikus materializmusról adott elő, s Leninről és Trockijról tőle hallottam először lélekbe vágó történeteket, melyeknek hitelét az adta meg, hogy ő velük — mint az internacionalisták egyik vezetője — személyesen beszélt. Mi az ilyen nagy és jelentős élményektől a királyi Románia mélyén el voltunk zárva. Az 1928-as kolozsvári nagy pörben éppen ő és az őt védő román és magyar tanúk vágták a katonai bírák szemébe, hogy az egyszerű, művelődni akaró embereket mi mindentől tiltották el.

Mestere, tudós mestere volt az adatgyűjtésnek és rendszerezésnek, de a rögtönzésnek is. Romantikus, hirtelen fellobbanó lélek, robbanó energiájú, még csendes elmélázásaiban is vitára kész egyéniség. Órák hosszat tudott vitakozni. Ártatlanak látszó kék szeme mélyén viharok dúltak. Rengeteg teendő megoldásán át vezetett az ut az elnyomatástól a felszabaduláshoz, elmélete és gyakorlata nemegyszer keveredett ellentmondásba, amelyből sokszor kellett sántikálva kijutnia. Aradi sok leleményességgel nyúlt a leglényegesebb kérdésekhez. Állandó világnézeti-tisztogatási őrzőjáratot tartott; nemcsak folyóiratokban, pamfletjeiben, különböző helyen megjelenő dolgozataiban, könyveiben, hanem személyesen is elment és szópárbajra hívta ki ellenfeleit. Bizott az annyszor megtevesztett elmék felvilágosításában.

A nacionalizmus minden fajtáját mélyen megvetette, a Horthy-fasizmustól a román Vasgárdán keresztül a cionizmusig. Egy kolozsvári titkos gyűlésen (ki tudja, hogyan jutottunk be?) a cionisták vezető szónoka erős szavakkal ócsárolta a palesztinai arabokat, s arra buzdított mindenkit, mondják el nyugodtan véleményüket, mert legalább itt nincsenek arabok... Aradi utolsónak kért szót, s felkiáltott: „Itt is vannak arabok!” Beszédében arra próbálta rávenni az elfogultakat, hogy jobb lenne az arab világgal megegyezésre jutni. Ragyogó szónoki képességével egy pillanatra le is szerelte hallgatóit.

A beszéd s az írás volt a szenvedélye. Kötelessége teljesítésében fáradhatatlan lázzal dolgozott. Mérheterlen nyomorban élt. Lakását sűrűn változtatta, a lakbért sohasem tudta kifizetni. Lakott külvárosi putrikban, s a belvárosban is olyan pincelakást vett ki magának, feleségének és kislányának, amelynek padlóját a gomba szinte megette. Ott hasalt a földön, kezében ollóval, s a világ minden részéből cserepéldányként érkező képes magazinokból vagdosott, hogy egy óriási rajzpapírra lisztből készített csirizzel montázst ragasszon a kapitalista világ romlásáról. A montázst felakasztotta a Munkássegély helyiségének egyik falára, az idegen nyelvű felírásokat magyarra fordította, s az ott naponta megforduló proletárok a kéthetenkénti váltáskor várták a tőkés világ gyors összeomlását... Gombostűvel oda-szúrt levelek gyülekeztek a montázson, amelyekre sokszor visszatűzőtt levél formájában vagy szemínarián választ.

Állandóan foglalkoztatta nagyszámú hallgatóságát: társadalmi munkát bizott rájuk, melyet azok örömmel el is végeztek. Sok ifjúmunkás gyűlt köréje, szüntelenül törődött velük, és lelkesedéssel telítette őket.

A hatóságoktól nem félt. Olyan szabadságharcosnak tudta magát, aki számára

sohasem volt kétséges: keményen figyelmeztetni kell a reakciót, utána pedig cselekedni és vállalni a cselekvés következményeit.

Szerette a gyors sikereket, a tömegek mozgását. A Nemzetközi Munkássegély széles munkaterületet, sokoldalú elfoglaltságot jelentett számára. Az intézmény legalitása emberek megismerésére, nevelésére és a mozgalomba való bekapcsolására adott alkalmat. Szívós nevelőmunkáját szép eredmények jutalmazták. Az illegális mozgalom jó néhány vezetője jelent meg Aradi szemináriumain, köztük Nagy István, Józsa Béla. Nyilvános vitalehetőséget biztosított a legidősebb kérdések tisztázására. E viták látogatottak és harciasak voltak, és mindig a marxizmus javára dőltek el. A szépirodalom is foglalkoztatta. Egy-egy kritikája bevilágított az élet mélységébe, a szocialista irányzatosság szellemében.

Állandó feladatának tekintette a régi világ babonáival, misztikus, vallásos nézeteivel való szembefordulást. A legváltozatosabb módszerekhez folyamodott: az egyszerű felvilágosítástól a vitaerejű publicisztikáig, a röpcédulától a szavalókórusig.

Aradi személyében egyesítette a pillanatra sem bágyadó tevékenység, a gazdag ötletesség, mozgékonyág, szónokiasság, meggyőzés és meggyőződés szinte profétai hevületű elemeit. Mondhatni, önhipnózissal választotta el magában a közembert a magánembertől. Olykor éhezett, de erről egyszerűen nem vett tudomást. Szerették őt a mócok, s „nemzeti ajándékként“ egyszer egy fekete pokróccal lepték meg. Hosszú télikabátot varrt belőle egy másik híve. Nagykarimájú fekete kalapot kerített hozzá, és az anyókák úgy csókoltak neki kezét, mintha pápa lett volna. Mészszírói sugárzott, mint a szentek, akiket az ég madarai táplálnak. Fejlett érzékével a színház és színészet iránt belőlem színházi szakembert akart faragni. Ezért javasolta egy munkás kamaraszínház megalapítását. Miből? Abból, amiből a többi — a semmiből. Nézete szerint pénzzel, színészekkel, kész színpaddal nem lehet igazi népszínházat létrehozni, önerőből annál tisztábbat, szeplőtlen, fertőzetlent...

Nagy István, a fiatal asztalossegéd vezetésével meg is épült a színpad. A munkásmozgalom „mecénásai“ adták a pénzt a deszkára, szögekre, függönyre, spárgára, jelmezekre, díszletekre és a helyiségre. Ifjúmunkásokból állt össze az ötven tagú kórus és a színtársulat. Amíg be nem tiltották, a színház több „eredeti“ bemutatót tartott (a legkülönbözőbb színpadi műfajból). Előadásaink magukon viselték a kor izmusainak, így a nálunk akkor éppen napirenden levő expresszionizmusnak a jegyeit. Aradi éjt nappallá téve időzött köztünk. Gaál Gábor hamar felfigyelt: ő is a mozgalmi cél szempontjából vizsgálta a munkásszínházat. „*Órák a halál előtt*“ a címe annak a drámának, amellyel a kolozsvári Munkás Kamaraszínpad közönségének április első felében bemutatkozott — írta 1930-ban... — Szereplői, rendezője és szerzője ismét ugyanazok voltak, mint a Munkás Kamaraszínpad első műsoráé: Becsky Andor és munkasműkedvelői, s az előadás célja is az volt, mint az elsőé: tudatosítása annak az ideológiai vonalnak, amelynek hirdetésére eredetileg vállalkoztak. Ez a tudósítás most még érthetőbb, de egyszersmind komplikáltabb lett. Komplikált azért, mert az *Órák a halál előtt* valójában egy pirandellói farce-on alapuló polgári konfliktus, a tipikusan polgári drámának minden tipikus fordulatával, a szerző azonban ezt a polgári konfliktust végig egy állást foglaló kórusal kíséri, mely lépten-nyomon leméri és értelmezi azt a távolságot, mely a polgári konfliktusok érteime s a valóságon javítani akaró emberi szándék között van... Az előadás sikere mindenben igazolta a kolozsvári Munkás Kamaraszínpad nemcsak lelkes, de heroikus gárdáját“ (*Korunk*, 1930. 5).

A Nemzetközi Munkássegély sokoldalú tevékenységet fejtett ki, a Munkás Kamaraszínpad egyike volt megnyilvánulási formáinak. Rendezvényeire, a látszólag ártatlan multságokra a sziguranca le-lecsapott, hogy elvegye Aradi és társai kedvét. Házkutatások és letartóztatások követték egymást a színház „művészei“ között. Aradi nagyon jól tudta, hogy színháza éppen úgy, mint haboskávéja és kálácsa is, melyet a szülőkkel érkező gyerekeknek osztott szét felvilágosító munka közepette, milyen célokat szolgál, mégsem engedte, hogy törvénytelennek deklarálják. Megjelent kihallgatáson a megyefőnöknél, aki őt még a mócok érdekében kifejtett mentő tevékenységéből ismerte és tisztelte. Panaszt tett a házkutatások és letartóztatások miatt. Meggyőzte a megyefőnököt, hogy a Munkássegély keretén belül törvényes önszegélyezési akció folyik, főleg kulturális eszközök segítségével. Kijelentette, hogy Romániának is szüksége van ilyen társulásra, ami bizonyos mértékben léveszi a terhet a munkássegélyezés ügyében az államról. Hivatalos támogatásban kellene részesíteni és nem gáncsoskodással nehezíteni munkáját... A mérész lépés bizonyos időre mentesítette a Munkássegélyt a hatósági zaklatásoktól.

Az öröm nem tartott sokáig. Aradi lapja, *A Jövő Társadalm*a egyre több fehér cenzúrafolttal jelent meg, majd 1927. augusztusi száma után betiltják. Aradi új lappal, a *Huszonegyedik Századdal* kísérletezik („Aradi Victor röpiratai“, „Társadalomtudományi és szociálpolitikai röpiratok“ fölirattal). Négy szám jelenik meg belőle, és 1928. márciusban ez is megszűnik. 1928 közepén következik „a nagy pör“, a romániai kommunisták újabb meghurcoltatása. Miután itt sikerült felmentésével egerutat nyernie, újra kiadja *A Jövő Társadalm*át, bátor természetének megfelelően előbbi röpiratainál cseppet sem szelidebb hangnemben. 1930 májusáig sikerült még néhány számot megjelentetni, és ezekben ostromozza a válságba jutott tőkés társadalmi rendet, és népszerűsíti a szovjethatalom sikereiben gazdag öt éves tervét.

A Nemzetközi Munkássegély erőfeszítéseinek fokozására Aradi az országos központ Bukarestbe való áthelyezését szorgalmazta. A haladó szellemükről ismert, élenjáró román értelmiségiek, mint Parhon professzor, Lucrețiu Pătrășcanu kommunista ügyvéd és mások szívélyes fogadtatásban részesítették, és részt vállaltak a Munkássegély tevékenységében. Aradi néhányszor felkereste a Nemzetközi Munkássegély berlini központját, s ugyanott elvállalta a Malik-kiadó és a Neuer Deutscher Verlag ügyeit, a két baloldali vállalat bizományosa lett Romániában. A weimari Németország haladó kiadói könyveikkel szép erkölcsi sikereket értek el a németül tudó romániai olvasóknál, főleg Erdélyben, megélni belőlük azonban a könyvek elkobzása és a viszonylag kisszámú olvasóközönség miatt nem lehetett. Aradi röpiratai, folyóiratai sem hoztak megélhetést. A mozgalom akkori körülményei között a lap munkatársai sem kaptak tiszteletdíjat cikkeikért, sőt a deficitet is saját zsebükből pótolták.

Aradi 1929-ben Bukarestbe költözött. A belvárosban bérelt kényelmetlen, olcsó lakást. Az első napokban családjával együtt szalmán aludt, míg Kolozsvárról megjöttek szegényes bútorai. Az apostolok optimizmusa mégsem hagyta elkeseledni. Napok alatt mozgalmas életet teremtett. Megnyitotta szemináriumait, amelyekre jöttek a kíváncsiak. Olykor a lakás előtti folyosón is sorukra vártak. Elragadó előadó, kitűnő rögtönző és vitatkozó; a Capșa kávéházban másik tanyát is berendezett, ahol politikusokkal, közéleti személyiségekkel vette fel az érintkezést. Aradi a nyílt hadakozásnak volt a híve. Az illegális kommunista mozgalommal ő is titkos összekötő segítségével tartotta a kapcsolatot. Erre vallott, hogy nemegyszer célzott rá rejtélyes mosollyal. Lapszerkesztési stílusából, egyes cikkek kicseréléséből, mások hirtelen megírásából, a nagy pörben alkal-

mazott védekezéséből, főleg támadásából azok ellen, akik szerinte nem Aradi Viktort, hanem a munkásosztályt és annak harcos mozgatóját, a kommunista pártot juttatták a vádlottak padjára — félreérthetetlené vált hovatartozása. Sok jel bizonyította, hogy a maga személyes bátorságával, soha szünetelni nem tudó, kicsit anarchikus tevékenységével többet is vállalt, mint amennyit egy átlagos illegalista vállalhat. 1930 őszén egy nagy kémperbe keveredtünk Aradival az élen, sok más társunkkal együtt. A vád a kellemetlenkedni akaró hatóságok fantáziájából eredt, akiket ő túlbuzgóságuk gyakorlása közben jó néhányszor meg is tréfált.

Aradit a hadbíróság 15 évi fegyházzal sújtotta, majd két fellebezés után először 12 évre ítélte, harmadszorra azonban a soron következő tárgyalás felmentette. Romániai tevékenysége ezzel a felmentéssel le is zárult, mert a Szovjetunió felajánlotta menedékjoggal élve 1933-ban családjával együtt emigrált. Az utolsó pör kapcsán lényegében három évet ült börtönben, és ott kiszabadulásáig Románia felszabadulás után megvalósítandó öt éves tervéről elmélkedett. Mint hazafi mélyesen hitt abban, hogy Románia éppen úgy felszabadul, mint a környező államok. Szabadlábban lévő barátaitól könyveket, gazdasági szakmunkákat kért, hogy javaslatát megfelelő módon előkészíthesse. Rendíthetetlenül jövőbe látó optimizmus volt ez akkor, amikor Hitler ugyanezen év januárjában került uralomra. A fasiszmus rémtetteit, világnézetét, az egész világra kiterjedő erőszakos hódítási vágyát és elszántságát Aradi jól ismerte, magyar, olasz és német változatát röpirataiban és más publikációiban meggyőző érvekkel leplezte le.

Az utolsó hadbírószági tárgyaláson a baloldal világnézeti hittel teli, némileg fantáziáztatta Aradi felmentését egy vallásos, Erdélyben jól ismert topánfalvi öreg ügyvéd segítette elő. Vasile Chirtop volt a neve. A hadbírószág meghatottsággal hallgatta az önként jelentkező tanú vallomását. Amikor megkérdezték, mit tud Aradiról, sok mindent elmondott róla. Egész életútját figyelte, a kárpátaljai nemzetiségi pertől Varga Katalinról írt könyvéig.

Becsky Andor

A központi hatalmak katonai vereségének előestéje

A „Michael-hadművelet” és a fegyverszünet

La Grande Guerre! A franciák ma is így hívják: a Nagy Háború, és történelemkönyveikben, lexikonjaikban így jelenik meg az elnevezés, utána az odabiggyesztett meghatározással: „...vagy az első világháború”. (Pontosabb és tudományosabb e megjelölés: az 1914—1918-as imperialista világháború, amelyben, mint ismeretes, mind a két katonai tömörülés — az antant és a központi hatalmak — a világ befolyási övezeteinek felosztásáért, gyarmatok és idegen területek megszerzéséért harcolt.) Az 1939—1945 közötti viláégés nálunk rövidebb nevet visel. Egyszerűen: „a második világháború”, kisbetűkkel írva és minden minősítés nélkül. Pedig jóval hosszabb és sokkal véresebb, mint az első, a Nagy Háború. Igen ám, de az 1914—1918-as háború döntő ütközetei majdnem kizárólag francia területen folytak, a francia „poilu”-k vére öntözte bőségesen a Verduntól fel a belga határig terjedő csatamezőket. A Nagy Háború okozta sebhelyek még évtizedekkel a békekötés után is ott éktelenkedtek Franciaország testén, sok helységnek csupán a neve szerepelt a földabroszon, mert csak romhalmaz maradt belőlük. Emlékszem, amikor húsz évvel a háború után Verdunban jártam, egy helyütt három, egymásra helyezett téglát láttam, rajtuk a felírást: „Ici fût Fleury”. — Itt volt Fleury...

Ha a haditérképeket nézzük, láthatjuk, hogy az 1914-es frontvonal, amely a németek akkori legmélyebb előnyomulási vonalát jelzi, a Marne folyónál alig 20

kilométere volt Párizstól. Az 1918. évi arcvonal megközelítette, sőt egy-egy ponton túl is haladta az 1914-es, maximális előnyomulás vonalát. Az 1918. évi tavaszi offenzíva, a Reich utolsó katonai erőfeszítése Erich Ludendorff tábornok nevéhez fűződik, aki évekig tartó állóháború után a nyugati fronton odahagyta a lövészárkokat, drótsövényeket, és ismét mozgóháborúba vezette a német császári hadsereget.

Az első világháború eme szakaszáról szóló tanulmányok szerzői majdnem kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a német támadás időpontját jól választották meg. 1917 nehéz esztendőnek bizonyult az antant államaiban. A sikertelenül véres offenzívák után zendülések törtek ki a francia hadseregben, az angolok flandriai offenzívája összeomlott, az olaszok isonzói támadását visszaverték, hasonló sorsra jutott Brusilov orosz tábornok keleti offenzívája is. A központi hatalmak ellenségeinek táborában elégedetlenség, kiábrándulás és egyenetlenkedés ütötte fel a fejét. Gerhard Ritter, aki 1967-ben hunyt el 79 éves korában, és aki a Ludendorff-offenzíva idején aktív frontszolgálatot teljesített, *Staatskunst und Kriegshandwerk* című munkájának negyedik, posztumusz kötetében (*Die Herrschaft des deutschen Militarismus und die Katastrophe von 1918*, nemrégiben jelent meg Münchenben) az offenzíva szükségszerűségéről szólva elhanyagolja Németország gazdasági és szociális nehézségeinek vizsgálatát, és úgy tekint erre a végső katonai erőfeszítésre, mintha csak azért lett volna szükség rá, hogy még az amerikai csapatoknak a nyugati fronton történő tömeges bevetése előtt fegyveres döntést csikarjon ki, és „ezzel a nép, a nemzet óhaját, sőt akaratát teljesítse”. Ritter úgy véli, hogy mivel Oroszország kiválásával a kétfrontos háború megszűnt, a német nép az immár mítoszi alakokká vált Hindenburgtól és Ludendorfftól várta a végső győzelmet. Gerhard Ritter úgy tekinti a breszt-litovszki békekötést (1918. március 3), mint ideiglenes „kenyérbékét”, amelyre a német hadvezetőségnek átmenetileg volt szüksége. Ritter egyik kritikusa, Fritz Fischer erre vonatkozólag azt írja, hogy ez a béke a nagynémet hatalmi célokat szolgálta, „a német érdekeknek sok évtizedre való biztosítását, annál is inkább, mivel felkészültek arra, hogy a nyugati hatalmakkal vívott gazdasági háború folytatódni fog még a háború győzelmes befejezése után is” (*Der Spiegel*, 1968. 20).

Liddell Hart, az ismert angol történetíró már 1933-ban leszögezte, hogy a németek korlátlan tengeralattjáró-háborúja — „mindent fenékre löri, ami úszik” — valójában Németország ellen fordult, mert az Egyesült Államok hadbalépésével egyidejűleg (1917. április) a Vilmos birodalma ellen bevezetett tengerzárlatot is megszigorították. „Az USA nem volt tekintettel a semlegesek érdekeire — írja Liddell Hart —, az amerikaiak jóvoltából a blokádnak lassanként felmorzsolta a német gazdaság erejét, márpedig a katonai hatalom a nemzetgazdaság ellenállására épül — ez olyan igazság, amely előtt túl sokszor szemet hunynak az emberek... 1918-ban Németország a csőd szélén állt, ellenálló képessége gyors ütemben gyengült, és az eltiport Romániától és Ukrajnától elvett gazdasági javakkal már nem lehetett helyreállítani az egyensúlyt” (B. H. Liddell Hart: *Les guerres décisives de l'histoire*, Paris, 1933).

Az ezer sebből vérző, éhező német nép megelégette a háborút. Az oroszországi Októberi Szocialista Forradalom új reményeket keltett, és úgy tűnt, a béke közel van, nem lesz még egy, a negyedik, szenvedéssel, nyomorúsággal teli háborús tél. Németországban sztrájkmozgalom indult, és 1918 januárjában érte el a csúcspontját. Berlinben félmillió sztrájkoló tüntetett, Kiel, Hamburg, Lipcse, Köln, München és más városok is csatlakoztak, összesen egymillió sztrájkoló munkás egyesült a mozgalmon belül, melynek már hangsúlyozottan politikai céljai voltak. Ezek között is első helyen állt az azonnali béke követelése. Hindenburg és Ludendorff jóvoltából a hadsereg ugyan hamarosan elnyomta a sztrájkot, de a német nagyvezérkar arra a következtetésre jutott: a belső összeomlást megelőzendő, gyors katonai győzelemre van szükség. Erre még reményt nyújtott az, hogy 1918 tavaszán „a hadseregben uralkodó fegyelem, bár nem volt olyan merev, mint 1914-ben, mégis »Feldgrau« fegyelem volt, kevés szökevény akadt, a nyugati német hadsereg mit sem veszített harckészségéből... A tisztikar — mintegy 176 000 katonatiszt — majdnem egészében konzervatív beállítottságú, Hindenburg és Ludendorff hatalmuk teljében vannak, mögöttük felsorakozik az ipari burzsoázia, a junkerek, a konzervatívok, a pángermanizmus hívei, a kispolgárok széles rétegei... Közöttük és

a nép között áthatolhatatlan szakadék tátong...” (Gilbert Badia: *Histoire de l'Allemagne contemporaine* 1917—1933. I. Paris, 1962).

1918. március 21-én hajnali 4 óra 40 perckor a „becsület jegyében“, azaz „katonai győzelem árán kivívott béke“ jelszava alatt elindult a németek nagy tavaszi offenzívája, amely a „Michael“ fedőnevet viselte. 6600 ágyú, 3534 aknavető pergőtűze borította el Barisis és Arras között a franciák és angolok állásait. Ludendorff haditerve általában a katonai lerohanás, a teljes taktikai meglepetés elemeire támaszkodott. A nehéztüzérséget az éjszaka folyamán vonultatta fel. Ez tüzet nyitott anélkül, hogy behűtött volna magát. A nagyerejű pergőtűz keretében a német tüzésérg nagy számú gázgránátot is kilőtt, a halál szürke fellegei gomolyogtak a megtámadott, ellenséges frontszakasz fölött, összekeveredve a sűrű hajnali köddel, amely jól álcázta a támadást. Ludendorff arra számított, hogy elszakíthatja egymástól a francia és a brit csapattesteket és felgöngyölítheti az angol frontot.

Öt órás pergőtűz után a 2., 17. és 18. német hadsereg 68 hadosztálya, összesen 800 000 ember, indult rohamra a 76 kilométer hosszúságú frontszakaszon. Minden méterre fél tucat, egymás mögött rohamozó katona jutott. Ezen a véres tavaszon a világháború folyamán első ízben volt számbeli fölényben a német fél — 192 hadosztály — a francia—angol haderővel — 173 divízió — szemben. Ludendorff erre a számbeli fölényre támaszkodva dolgozta ki taktikáját, amelyet Foch marsall később „Bivaly-stratégiának“ nevezett el. „Először rést vágunk, a többi magától jön“ — mondotta Ludendorff. És a nagyoffenzíva első napjának eredményei, mintha a „bivaly-stratégiának“ adtak volna igazat. Az ágyútűz szétzúzta az angol tábori telefonhálózatot, ennek következtében a brit tüzésérg megbénult, a német gyalogosok áttörték a frontot. A pergőtűzet ezután már a front mögé összpontosították, — s a „Michael“-offenzíva a totális háború jegyében folyt tovább

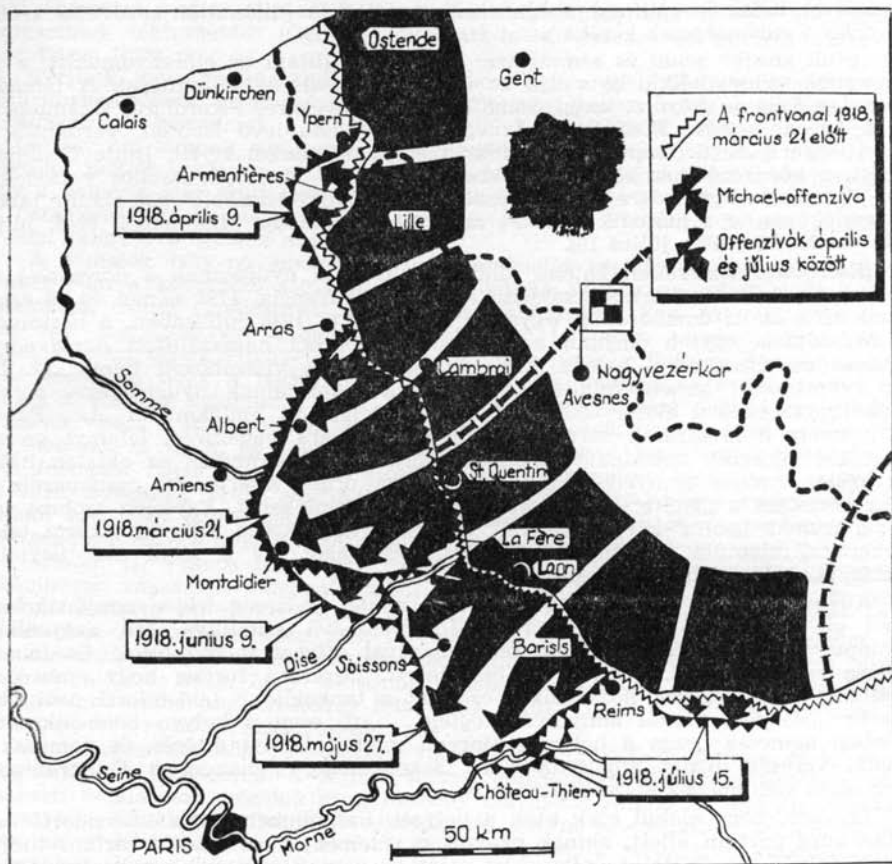
II. Vilmos német császár, amikor március 23-án, a támadás harmadik napján visszatért főhadiszállására, kijelentette: „Az ütközetet megnyertük, az angolokat ripityára vertük, hozzanak pezsztöt.“ Március 25-én, az ötödik napon a Monchy—Cambrai—St. Quentin frontszakasz áttörése után a császár elrendelte, Németország öltözzék zászlódíszbe, dörögjenek az ágyúk a győzelem örömeire. Március 26-án — írja a *Der Spiegel* — II. Vilmos már úgy beszélt, mint Nagy Frigyes: „Ha most angol küldött érkezik, hogy békét kérjen, először le kell térdelnie a császári zászló előtt.“

A „Michael“-offenzíva felépítésének és kibontakozásának körülményei különös módon hasonlítanak az ardennes-i támadás előkészítéséhez és lefolyásához, amelyet 27 évvel később 1945-ben Hitler rendelt el. Mindkét esetben mindent felülmúló, végcs katonai erőfeszítésről volt szó, a rendelkezésre álló legjobb egységek részvételével, a ludendorffi „immer feste druff“ jelmondat szellemében. Nagy erőket összpontosítani bizonyos frontszakaszra, szétrombolni a szövetségesek frontkapcsolatait, „gyors, villámgyors támadás okozta pánik, ez lesz a mi fő fegyverünk“ — mondta Hitler. Amit őelőtte csak az abszolút hatalommal rendelkező uralkodók engedhettek meg maguknak, és őutána csak Hitler, a káplár tette, — Ludendorff a teljhatalmú tábornok maga nyomkodta a hadigépezet gombjait, a parancsnokló tábornokokat sorra kikapcsolta a haditervezésből, s a hadseregparancsnokokkal szemben lenéz, hideg, fitymáló hangot használt: „Miért engedte ön, hogy tegnap két divízióját tönkreverjék (kaputtschlagen)?“ (*Der Spiegel*, 1968. 12).

Tudjuk, hogy Ludendorff, Hitlerről szólva, 1933-ban azt mondta Hindenburgnak: „Megjósolom önnek..., hogy ez az ember birodalmunkat a szakadék szélére, nemzetünket pedig elképzelhetetlen nyomorúságba fogja taszítani.“ Ennek ellenére nincs az újkori német történelemnek két olyan alakja, akik katonai elképzeléseik szempontjából úgy hasonlítanak egymásra, mint a poseni tábornok és az osztrák káplár. Mindketten a mindent elsöprő, támadó hadviselés dícsőítették, a védekezést lenézték, csak a támadásban, áttörésben, megsemmisítésben hittek. A „totális háború“ gondolata Ludendorff fejében született, s visszavonulása idején már alkalmazta a „felégetett föld“ elvét, akár később Hitler, aki azzal sem törődött, hogy a föld, amit parancsára felégettek, immár német föld volt. Nézetük abban is megegyezett, hogy: „Ha a német nép elveszti ezt a küzdelmet..., akkor megérett arra, hogy megsemmisüljön“ (Hitler). „A német birodalom pusztuljon el inkább, semhogy aláírjon egy lemondó békeszerződést“ (Ludendorff).

Térjünk vissza a Somme folyó mellé, a 17., 2., 18. német hadsereg támadásának vonalába, amelyet az offenzíva hatodik napján hagytunk el. Március 26-án, amikor Vilmos császár a brit békekövetet várta, 40 kilométeres előrenyomulás után

megtorpant a 17. hadsereg támadása, április elején megállt a 18. hadsereg is, miután elérte Montdidier-t és 60 kilométert nyomult előre. A császári haderő két hét alatt 230 000 embert veszített, a „Michael“-offenzíva megbukott. Az ellenséges frontba bevált „zseb“ azonban meghosszabbította az arcvonalat, így a 18. hadsereg, amelynek március 21-ig 38 km-es frontszakaszt kellett védenie, most 70 kilométeres front hosszában volt kénytelen széthúzódni és felsorakoztatni amúgy is megcsapant erőt. Ludendorff azonban nem rendelt el megfelelő, frontrövidítő vissza-

vonulást, makacsul ragaszkodott rögeszméjéhez, a támadáshoz, és három hónapon belül négy újabb offenzívába kergette a legyengült német hadsereget. 1918. április 9-én fent, északon Armentières-nél az angolok ellen, május 27-én Soissons és Reims között, június 9-én Montdidier és az Oise folyó mellett, végül július 15-én két ponton, Reimstől keletre, ahol hamarosan megállították, és Reimstől nyugatra, ahol előretörő egységei átkeltek a Marne folyón. Tehát a német hadsereg ismét a Marne-nál táborozott, akár 1914-ben, amikor von Kluck ulánusai már megpillantották az Eiffel-torony fekete sziluettjét. Csakhogy azok a német csapatok, amelyek 1918-ban elérték a legendás folyót, kimerült, megtizedelt alakulatok voltak, amelyeket a szövetségesek három nap múlva a második marne-i csatában megverték.

A világháború első négy esztendejében különböző elvi és egyéb szempontok miatt nem sikerült az antant-haderőket közös főparancsnokság alá rendelni. Viták folytak erről az igen fontos kérdésről, gyakorlatilag azonban a „Michael“-offenzíva kezdeti sikerei késztették a szövetségeseket arra, hogy a főparancsnokságot Ferdinand Foch, francia tábornok (később marsall) kezébe adják. Foch volt az,

aki 1918. július 18-án Soissons és Reims között támadásba vitte a neki alárendelt szövetséges haderőt. A X. francia hadsereg (16 francia és 2 amerikai divízió), valamint angol és olasz egységek indultak rohamra, és megnyerték a második marne-i csatát. Kétezer ágyú, ebből ezer nehéz löveg, támogatta az offenzívát, négy-száz harckocsi — főleg könnyű, Renault-gyártmányú tank — haladt a gyalogság előtt, felettük ötszáz repülőgépek keringtek. (A németek, elsősorban Ludendorff, lenézték a tankot mint harci eszközt, pedig az angolok az 1917. novemberi cambrai-i csatában már tömegesen dobták be őket.) Ludendorff csak utolsó tartalékainak bevetésével tudta megállítani a támadást, de ettől a pillanattól kezdve a kezdeményezés a szövetségesek kezébe ment át.

„Ettől kezdve senki és semmi sem képes megállítani az előrenyomulást, a főparancsnok szünet nélkül gyorsítja az ütemet, szélesíti a hadszínteret. A támadás átterjed a Somme folyóra, majd Saint Mihiel környékére, Picardiára, Champagne-ra, az Argonnes-okra, Flandriára. Az egész mozgásban levő fronton, Verduntól az Északi-tengerig egyik csapás a másik után éri a németeket... Itt, Butte Chalmont mellett, a környező mezőkön és erdőkben, annyi sok átvészelt, halálos veszedelem után, Franciaországra végre újra rámosolygott a hadiszerencse...” (De Gaulle tábornok emlékirata a második marne-i csata 50. évfordulója alkalmából, 1968. július 18-án. *Le Monde*, 1968. július 19).

(Ezerötszáz ismeretlen katona földi maradványai nyugosznak a dormans-i temetőben. A második marne-i csatában elesett 1680 francia, 1785 német és 10 angol katona sírja is itt domborodik. Ugyanitt helyezték el 1948 júliusában, a harmincadik évfordulón, egy, a dachau koncentrációs táborból hazaszállított hamvedret, valamint az olaszországi katonai temetőkből 1950-ben visszahozott hamvakat. Így vált a dormans-i temető mindkét világháború áldozatainak nyughelyévé. A síremlékek, valamint a Butte Chalmont oldalán felállított emlékmű, a „Les Fantomes”, amely a lövészárkok sarából, piszkából rohamra vánszorgó, lehunytt szemű, végtelenségig kimerült, holtápadt katonákat ábrázol, valamennyien az oktanaláborúk okozta emberi szenvedés kifejezői. Verdun óriási kiterjedésű csatamezőin is hiába kerestem a „gloire”-t magasztaló szavakat, emlékeket. Egyetlen szobrot láttam, a francia „poilu”-k egyenruháját viselte, nyílegyenesen állt, így akarta talán érzékeltetni alkotója az önfeláldozó elhatározottságot, de a sisak alól névtelen halálfej néz, kiszáradt szemüregével a világba...)

Augusztus 8-án, amelyet Ludendorff „a német hadsereg fekete napjának” nevezett el, francia és angol csapatok Montdidier-ből kiindulva, 546 nagyobbára „Whippet” típusú angol harckocsi támogatásával offenzívát indítottak. És főhadiszállása csendjében II. Vilmos így emlékezett: „Egészen furcsa, hogy emberek egyáltalán nem képesek hozzászokni ezekhez a tankokhoz.” Ludendorff pedig beismerte: „Mindem, amitől annyira rettegettem... itt, ezen a helyen bekövetkezett.” Azonban nemcsak „ezen a helyen”, Moreuil mellett lefolyt áttörés, és nemcsak a katonai vereség avatta augusztus 8-át „fekete nappá”, hanem a Feldgrau-hadsereg harci szellemének összeroppanása is.

Érdekes, hogy alakul ezek után a helyzet. Szeptember végén Ludendorff még Hindenburg pártján állott, akinek ez volt a véleménye: „a frontot tartani tudjuk francia földön, és ezáltal az ellenséget saját akarattunk elfogadására kényszeríthetjük”. De hirtelen nagyot fordít köpenyegén, és azonnali fegyverszünetet követel. Miért? Ismeretes, hogy Ludendorff volt az, aki a háború után a hátulról jött törődés legendáját elterjesztette. Emlékezéseiben ezt a következőképpen fejezte ki: „A politika, egyedül a politika, és nem az ellenség zúgta szét nagyvezérkarunk erejét, és innen kiindulva nemzeti erőnk, amely tisztikarunkban és hadseregünkben öltött testet...” André Fribourg 1938-ban Párizsban megjelent könyvében — amelynek már a címe is sokat mond: *A legyőzöttek győzelme* — így jellemzi Ludendorff állásfoglalását: „Ludendorff... azt követelte, a fegyverszünetet minél hamarabb alá kell írni, még a végső katonai összecsapás, tehát a Reich hadseregének anyagi és erkölcsi összeomlása előtt... Meg kellett akadályozni, hogy a haderő a nyílt harcmezőn kapituláljon, gúlákba rakva fegyverrel a front mögötti területen, ellenséges földön... az anyaországba felfegyverzett, sőt felvirágzott császári hadseregnek kell bemasíroznia.”

A háború után Georges Clemenceau francia miniszterelnöknek szemére vetették, hogy „idő előtt kötötte meg a fegyverszünetet”. Clemenceau memoárjaiban keserű szavakkal emlékezik meg ezekről a támadásokról: „Akármit is mondtam,

ez volt a válasz: »Fegyverezzék le Németországot!« — és az egész képviselőház tapsolt. . . Ami engem és Foch marsallt illet, nem volt közöttünk semmiféle ellentét, a németeknek engedélyezett katonai létszámot kivéve, amit minden különösebb nehézség nélkül sikerült lecsökkentenem... Hamarosan újabb kampány indult ellenünk azt bebizonyítandó: megbocsáthatatlan hibát követtünk el, mert elfogadtuk a fegyverszünetet, ahelyett, hogy Berlinig mentünk volna, és ott írtuk volna alá. Foch marsall nem engedte magát befolyásolni, és meg kell mondanom, becületére vált, ahogyan tiltakozott, és azt felelte... nincs jogunkban kockára tenni »egyetlen ember életét sem egy olyan kérdésben, ami katonai szempontból elintéztnek tekinthető« (Georges Clemenceau: *Grandeurs et misères d'une victoire*. Paris, 1930).

Térjünk most vissza André Fribourghoz, aki a következőket állapítja meg: „1918 novemberében követelni lehetett és követelni kellett volna a hadsereg teljes megadását és egységeinek a helyszínen történő szétzilálását. Akkor, novemberben jól tudták, hol vannak az ütegek, a fegyverek. A fegyverszünet első feltételeként követelni kellett volna: le a fegyverekkel!... ott helyben, a frontvonal hosszában, hogy a katonák már mint leszerelt csoportok lépjenek át a Rajnát, és nem mint egy új, háborúra kész hadsereg.“ Miért nem történt így? Fribourg felteszi a kérdést, de nem válaszol rá. Lássuk most a tényeket.

A németek 1918 novemberében fegyverszünetet kértek, Clemenceau 1918. november 9-én a következő szövegű üzenetet küldte Wilson amerikai elnök bizalmi emberének, House ezredesnek: „Éppen most találkoztam Foch-sal, aki átadott nekem egy jegyzőkönyvet a német küldöttekkel folytatott tárgyalásokról. Ők (a németek) nem tettek ellenvetést sem a hídfőkre, sem a flottára vonatkozóan, de azzal érvelnek, hogy a bolsevizmus felülkerekedik nálunk, és azután majd benünket is eláraszt ugyanaz a vész. Azt kérték, engedjük meg nekik, lassan húzóhassanak vissza a Rajna baloldalára... Azt is felhozták, hogy mi túl sok gépfegyvert veszünk el tőlük, és nekik egy sem marad, amivel honfitársaikra tüzeljenek“ (*The Intimate Papers of Colonel House; idézi a Századok*, 1949. 1—4). Erzberger, aki 1918. november 11-én aláírta a fegyverszünetet, elérte néhány engedményt, így például azt, hogy 30 000 gépfegyver helyett 25 000-et adtak át a győzőknek, 10 000 tehergépkocsi helyett 5000-et, 2000 repülőgépből pedig csak 1700-at.

Miután II. Vilmos lemondott, és Hollandiába, Doornba kocsizott, Ludendorff pakombartot ragasztott magának, kékszínű napszemüveget tett az orrára, és Svédországba szökött. Mindketten attól tartottak, hogy mint háborús bűnösöket perbe fogják őket. Ez természetesen nem történt meg. Hollandia megtagadta a volt császár kiadását, és a szövetségesek nem szorgalmazták az ügyet. Talán azt is Ludendorff számlájára írták, hogy Ukrajnában félmillió katonát hagyott, pedig a „Michael“-offenzívához nagy szüksége lett volna rájuk? Igaz, a rabláshoz katonai erő kellett, de a forradalom elszigeteléséhez is...

A háborús bűnösök felelősségre vonásának elintézetlen kérdése élete végéig nyugtalanította Clemenceau-t. A már idézett emlékezései egy évvel 1929-ben bekövetkezett halála után jelentek meg. Kemény szavakkal emlékezik meg II. Vilmosról a „császári alávalóság aljas hulladékáról, aki doorni mocsokjában bujkál, és akik kivontak a felelősségrevonás alól... Egyetlen hónapig tartó elmélkedés elegendő volt ahhoz, hogy a Szövetségesek elkövessék ezt a hitszegést. Ne felejtjük el a Kaiser szavait: »Az anyádat, az apádat is le kell lőnöd, ha én parancsolom.«

Ismeretes, hogy Clemenceau és Foch között számos ellentét létezett, ezek azonban nem befolyásolták a háború kimenetelét. Maga Clemenceau javasolta a doullens-i értekezleten (1918. március 26), hogy Foch vegye át a szövetséges főparancsnokságot, és mindenben segítségére volt. Tény, hogy az energikus Clemenceau mint politikus „kissé túl sokat utaztatott a frontra, minduntalan és nem mindig hasznos módon szölt bele a katonák dolgába, hiszen Foch elég erélyes és hozzáértő volt ahhoz, hogy ösztönző, lelkesítő hatással legyen vezérkarára...“ (Henri Isselin: *La rue allemande, printemps 1918*).

Azódó János